

O nepolitické politice*

MILAN OTÁHAL**

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha

On a Non-Political Politics

Abstract: The representative of dissent in Czechoslovakia was Václav Havel, who in his articles and essays analysed Czech society after 1969. His attention, however, was directed only towards the existential problems of man; the means of solving the crisis he sought outside politics and formulated thus non-political politics. He understood it as an instrument to assert 'life in truth' as an existential problem, but did not connect it with the question of power. Accordingly, he saw the way out of the crisis in existential, not political, revolution. This conception, which has been subject to criticism both before and after November 1989, influenced not only the strategy of the struggle against the normalisation regime, but even its transformation into a democratic system.

Sociologický časopis, 1998, Vol. 34 (No. 4: 467-476)

Nepolitická politika nabyla společenské důležitosti v jisté fázi vývoje komunistického systému, zvláště v období, kdy občané ztratili naději, že by mohli oponovat moci Sovětského svazu a domácích komunistických vládců – v Československu tomu tak bylo po roce 1968 –, kdy se společnosti zemí sovětského bloku ocitly v hluboké krizi, která měla i morální rozměr. Občané, kteří se nechtěli se situací smířit, si kladli spolu s J. Kuroňem otázku, „co dělat, když nejde nic dělat“ a východisko nacházeli „v mravním životě, nikoli v politické opozici“ [Stokes 1993: 21, 22]. Ústup od politiky a ne-politika je typický „pro marginalizující se skupiny, osvojující si zároveň nárok na řešení celospolečenských problémů“ [Vašíček 1990]; k nim možno zařadit i intelektuály, kteří v určité době představovali opozici, cítili se ve svém boji osamoceni a hledali cestu, jak reagovat na komunistický režim, s nímž se nechtěli smířit. V politickém systému založeném na ideologickém teroru považovali intelektuálové za nejdůležitější věc záchranu lidské duše. Společně s A. Solženicynem sdíleli přesvědčení, že pro všechny, kteří nechtěli poskvřnit svou mysl a duši „všudypřítomnou lží“ se „život v pravdě“ stal „morálním pravidlem“ [Tismaneanu 1987: 5, Dalos 1991: 182].

I když reakce střeoevropských intelektuálů na společenské poměry byla zprvu podobná, tj. „nepolitická“, záhy se mezi nimi prohlubuje diferenciacie, která byla podmíněna především společenskými poměry v jednotlivých zemích. Polák Adam Michnik se od počátku angažoval v politické opozici, která měla velmi širokou sociální základnu. Na rozdíl od V. Havla a G. Konráda „píše s vědomím, že ho lidé budou číst pro bezprostřední politickou orientaci“ [Ash 1992: 8]. Jeho práce jsou politicky daleko vyhraněnější, otevřené polemikám a na rozdíl od ostatních dvou byly mnohem více vystavovány tvrdým zkouškám [Ash 1992: 8]. Michnikova činnost a uvažování mělo politický charakter

*) Tento text je rozšířeným úvodním slovem k diskusi o nepolitické politice, která se konala v listopadu 1997 v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Milan Otáhal, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Vlašská 9, 118 40 Praha 1, tel. (02) 57 32 03 01, fax (02) 57 32 04 65.

a proti totalitnímu režimu bojoval politickými prostředky, což dokazovala i jeho aktivní účast na vzniku a činnosti Solidarity.

Zcela jinou osobností byl Maďar György Konrád. Neprošel vězeňskou zkušeností jako V. Havel a A. Michnik, v pozadí jeho esejů „neslyšíme bouchání vězeňských dveří, ale cinkání šálků v kavárně Landtman“ [Ash 1992: 9]. Žil střídavě v Maďarsku a na Západě a jeho kontakty i znalosti maďarské společnosti byly mizivé. Izolovanost od každodenních starostí obyvatelstva způsobila, že se distancoval od politiky; jeho koncepce antipolitiky staví proti politice evropskou kulturu navazující na její humanitní tradice. Antipolitiku charakterizoval jako „...étos občanské společnosti. Občanská společnost je opak vojenské společnosti“ [Konrád 1979: 89]. Konrádův vliv na společnost byl minimální, vývoj se ubíral jinými cestami, než o kterých uvažoval. Měl mnohem blíže k V. Havlovi než A. Michnikovi.

Mluvčím nezávislých intelektuálů byl podle T. G. Ashe dramatik Václav Havel, který se stal představitelem disentu a symbolem odporu v Československu. „Z jeho prací“, uvádí, „nás ovane z ticha venkovského domu nebo vězeňské cely (...) klidný hlas člověka, jenž měl hodně času na osamělé rozjímání, hlas autora divadelních her, okolnostní a příkazem svědomí přinuceného k roli ‚disidenta‘, jenž však v žádném případě nemá naturel politického aktivisty“ [Ash 1992: 7]. Jiní autoři jej charakterizují jako člověka soustředěného na sebe a své nitro [Simmons 1993]. Přesně vystihla tuto vlastnost E. Kantůrková: „Teze o životě v pravdě měla i jinou vadu, škvíru, jíž do ní vniká nebezpečí. Je šita na sebestřednou míru Václava Havla, muže, který posuzuje lidi a svět prismatickým světlem svého já“ [Kantůrková 1994: 205-206].¹

V Havlových úvahách hrála důležitou roli také jeho vězeňská zkušenost. Vězení bylo pro něj shromaždištěm lidí nějakým způsobem přecházejících, nezařaditelných, prostě se nějak vymykajících. „Ten běžný, konzumní člověk“, řekl V. Havel v besedě v roce 1987, „který žije tak, jak se má, a bezděky ztělesňuje ideál, o který totalitní mocí jde, ve vězení obvykle nekončí. Jeden přechází tím, že ze žárlivosti bodl svou ženu nožem, druhý tím, že bojuje za lidská práva. Oba se vymykají ideálu státního člověka“ [*O divadle II* 1987: 6]. V cele pro dvacet čtyři lidí se podle jeho názoru lze setkat s mnohem větším počtem příběhů než na několikatisícovém sídlišti [Havel 1989c: 118]. Havel klade důraz na „přecházející“ nad řadovými občany, což vystihl F. Pavlíček, který na to reagoval: „Společným jmenovatelem chartisty a sadisty v kriminále není žádné přecházení, ale důkaz otrlosti režimu. *De iure* i *de facto* tak vraha vyvyšuje (tj. V. Havel – pozn. M. O.) nad zastánce lidských práv (...) U nás je přece dost lidí, kteří nijak nepřecházejí, nekončí ve vězení, a přece vyhovují základním mravním nárokům“ [*O divadle II* 1987: 67, 68].

Havlova zkušenost a jeho reakce na vězení je tedy odlišná od Michnikovy. V. Havel se ve vězení zabýval filozofickými problémy [Havel 1985] a tamní pobyt posílil jeho zájem o existenciální problémy člověka, Michnik reagoval i ve vězení intenzivně na společenskou situaci a snažil se nacházet východiska z ní [Michnik 1986].

V. Havel se začal velmi záhy společensky angažovat, především v oblasti kultury, ale i politicky, zvláště v roce 1968. Pro další vývoj disentu byl důležitý názorový konflikt

¹) E. Kantůrková dále pokračuje: „Cítit se mírou světa je nebetyčná odvaha i těžká odpovědnost, takových lidí není mnoho a může si to dovolit a nebýt vypískán pro směšnost jen velická osobnost; Havel je takovou osobností a jeho odvaha být světu měřidlem je zdrojem jeho charismatu“ [Kantůrková 1994: 205-206].

mezi členy redakce časopisu *Tvář* koncem 60. let. Směr „realistický“ představoval E. Mandler a „radikální“ reprezentoval V. Havel.² Podle něho bylo podstatou sporu střetnutí svobodnomyslného jedince s organizovanou skupinou vyžadující jistou disciplinu, kterou nazval „partgrupou“ [Havel 1986: 101-102]. B. Doležal charakterizoval diskusi jako spor koncepce realisticky cílené politiky s koncepcí politiky nepolitické [Čas... 1993: 234]. Mezi Havlem a Mandlerem existovalo nejen osobní napětí, ale i podstatné názorové rozdíly na řešení společenské situace. Zdá se, že v tomto konfliktu mezi „realismem“ a „radikalismem“ spočívaly i zárodky politického a nepolitického přístupu k společenským problémům.

Angažovanost V. Havla se projevila také záhy poté, co se stal G. Husák generálním tajemníkem ústředního výboru KSČ a po zostření normalizačního kursu. Ihned po násilném potlačení demonstrace 21. srpna 1969 vystoupil veřejně, když spolu s dalšími devíti osobnostmi vydal *Manifest deset bodů*, který vyjadřoval stanovisko komunistických i nekomunistických intelektuálů. Autoři se sice přihlásili k socialismu, ale jako první po nástupu G. Husáka vytyčili požadavky lidských a občanských práv. Zdůraznili, že jejich programem není negace, a vyzvali spoluobčany, aby k obhajobě svých práv využívali stávajících institucí [Proměny... 1993: 282-289], a to v okamžiku, kdy státní instituce brutálně potlačily lidové hnutí a nové politické vedení použilo všech mocenských prostředků k likvidaci jakékoli opozice. Tento vztah k režimu, který za jiné politické situace vyústil v požadavek dialogu, byl tedy zakódován již zde.

Novému vedení komunistické strany se podařilo upevnit normalizační režim rozsáhlými čistkami a zlikvidováním opozice policejními prostředky. Prostřednictvím tzv. společenské smlouvy, která dala lidem možnost, aby se realizovali v soukromé sféře a přestali se zajímat o veřejné záležitosti, dosáhlo pak toho, že se lidé přizpůsobili životu v reálném socialismu; ve společnosti se jakoby nic nedělo.

V roce 1975 napsal V. Havel Gustávu Husákovi dopis, v němž se pokusil analyzovat tehdejší společenskou situaci a jímž vstoupil do širšího povědomí doma a zvláště v zahraničí. Jeho čin představuje jistý kvalitativní zlom, neboť ostatní odpůrci režimu se tehdy zaměřili na protesty proti perzekucím vůči sobě a jiným občanům. V úvodu dopisu se V. Havel ptá, zda se skutečně podařilo režimu získat podporu obyvatelstva. Připouští, že se na první pohled může zdát, že se konsolidace podařila, ale „*vnitřně naše společnost nejen vůbec konsolidována není, ale upadá naopak do stále hlubší krize, do krize v lecčems nebezpečnější než všechny, jež z naší historie pamatujeme*“ [Havel 1990a: 20]. Klade si pak otázku, proč se vlastně lidé chovají tak, jak se chovají a odpovídá, že je k tomu žene strach. Lidé mají hlavně strach o svou existenci a pouze z pokrytectví vyjadřují svůj kladný postoj k režimu. Začali se stranit veřejných záležitostí a všechnu energii a zájem soustředili do soukromí, orientovali se především na materiální stránku svého soukromého života. Tato situace vedla podle Havla k „postupné korosi všech mravních norem“, k tomu, co nazval „krizí lidské identity.“ Vnější konsolidace dosáhl tedy režim jen „*Za cenu duševní a mravní krize společnosti*“ [Havel 1990a: 30]. Havlova teze o klíčové úloze strachu nevystihovala komplikovanou situaci ve společnosti, jak upozornil E. Mandler: „Přesvědčení, které bylo základem *Dopisu Gustávu Husákovi*, že se lidé konformují ze strachu, bylo jen částí pravdy, a domněnky, že *jenom* strach přiměl lidové vrstvy, aby

²) O tomto sporu viz blíže [Havel 1986] a rozhovory s B. Doležalem, E. Mandlerem a K. Štindlem [Čas... 1993].

nekladly normalizačnímu režimu odpor, je jednostranné. Strach byl jedním z mnoha činitelů situace, v níž široké vrstvy obyvatelstva obnovily svou víru v socialismus, nyní již v *reálný socialismus*, vedený KSČ“ [Mandler 1995b: 82].

Za tehdejších podmínek bylo jistě velmi obtížné provést analýzu společnosti. „Jen mimořádně poučený politik a myslitel“, napsal E. Mandler, „by býval mohl fundovaně odpovědět na většinu oněch otázek, které Havel vyslovil nebo naznačil – a to tím spíše, že právě bez takových témat, jako je úloha KSČ, totalita, ruská okupace a podobně, o kterých se veřejně mluvit opravdu nedalo, byla diskuse o stavu československé společnosti zkreslená“ [Mandler 1993: 12].

Ve svých úvahách nevěnoval V. Havel téměř pozornost objektivní situaci, v níž lidé žili a která významně ovlivňovala jejich postoje. Strach, který byl podle jeho názoru důležitým faktorem ovlivňujícím chování lidí, hrál úlohu především v počátcích tzv. normalizace, kdy režim používal otevřeně násilných prostředků. Po upevnění moci se však hlavním nástrojem ovládnutí lidí stala tzv. společenská smlouva. Na její význam upozornil jiný představitel disentu Milan Šimečka. Podle jeho názoru je motivace základního postoje obyvatelstva k normalizačnímu režimu dána „jejich existenčním včleněním do systému, jejich ekonomickou a vlastně i komplexně lidskou závislostí na totální všemohoucnosti státu reálného socialismu“ [Šimečka 1979: 171]. Tzv. společenská smlouva je „základem stability reálného socialismu. Zajišťuje pořádek ve státě spolehlivěji než drahé a zbytečné dohlížecí orgány. Základní podmínkou pro funkci této smlouvy je míra požitků, které může stát povolit občanům v privátní sféře. Jinak řečeno, v tomto obchodě musí dostat občan za svou adaptaci slušné zboží“ [Šimečka 1979: 180]. Režim zabezpečoval obyvatelstvu základní sociální jistoty i jistou životní úroveň, která patřila v rámci sovětského bloku k nejvyšším. Právě toto sociální pohodlí,³ které lidem vyhovovalo a na něž si zvykli, je vázalo k režimu a výčitky svědomí tuto vazbu neoslabovaly.

V. Havel zúžil ve svém dopise rozbor složité společenské situace na analýzu člověka a jeho vnitřního vztahu k normalizační skutečnosti a politickou realitu Československa popsal „takřka výhradně nepolitickými pojmy, většinou volenými z morálního aspektu“ [Mandler 1995a: 3], rozbor politických mechanismů nahradil tedy na některých místech morálními úvahami. Zdůraznil existenciální problémy a východisko z krize nalézal v existenciální a nikoli politické revoluci. Předpokládali bychom proto, že tento základní text o stavu společnosti dá popud k úvahám v disidentském hnutí; nestalo se tak, naopak byl bezvýhradně přijat, což také vydává svědectví o stavu české opozice v polovině 70. let. Dopis G. Husákovi měl podle Mandlera, „svou problematiku a zřejmě bylo zapotřebí, aby jej autor spolu se svým okolím kriticky posoudil (už jen úvahy o ‚korozi‘ morálky byly natolik obecné, že po několika letech nemohly stačit k popisu skutečnosti). To se ovšem nestalo a česká intelektuální opozice jako obvykle postupovala bez reflexe, její emotivní reakce na dopis Husákovi pouze potvrzovala vžitou praxi“ [Mandler 1993: 12].

V roce 1979, kdy v Chartě 77 probíhala diskuse o jejím významu a dalším zaměření, zveřejnil V. Havel esej *Moc bezmocných* [Havel 1990b: 55-133].⁴ Analyzoval v něm

³) Mnozí ekonomové [Turek 1995] používají tohoto výstižnějšího termínu místo „sociální jistoty“.

⁴) Kritický rozbor eseje provedl E. Mandler [Mandler 1993, 1994, 1995a, 1995b], z filozofického hlediska P. Rezek [Rezek 1991]. V poslední době se Havlovými filozofickými úvahami zabýval A. Tucker [Tucker 1997]. Po zveřejnění Havlovy eseje k ní zaujali stanovisko také někteří autoři

normalizační systém a podal interpretaci Charty 77 a její koncepce, která pak ovlivnila celý disent. Charta tak získala „východisko v podobě netradiční, zcela nové politiky“ [Mandler 1995b: 88].

Krizi společnosti chápal V. Havel primárně jako morální krizi individua. Charakteristickým rysem normalizačního režimu byla skutečnost, že člověk musel „žít ve lži“, východiskem z krize tudíž byl „život v pravdě“. Toto sebeuvědomění, tuto autenticitu však Havel chápal „jako nepolitickou záležitost“ [Rezek 1991: 55]. Podle něj, jak to dokládá příběh vzniku Charty 77, „nejvlastnějším zázemím a východiskem pohybů a hnutí, která postupně nabývají politický význam, nebývají v posttotalitním systému události bezprostředně politické nebo konfrontace různých zřetelně politických sil a konceptů, ale že tyto pohyby vznikají docela jinde: v daleko širší oblasti ‚předpolitické‘, kde se konfrontuje ‚život ve lži‘ s ‚životem v pravdě‘, tj. nároky posttotalitního systému se skutečnými intencemi života“ [Havel 1990b: 81]. Konflikt mezi nimi „se tedy nepromítá do konfliktu dvou sociálně od sebe ohraničených komunit“, nýbrž probíhá v každém člověku. Proto také konfrontace „opoziční“ síly s danou mocí má jinou podobu než v otevřené společnosti nebo „klasické“ diktatuře: není to původně vůbec konfrontace na rovině faktické, institucionalizované a kvalifikované moci, opřené o ty či ony přímé mocenské nástroje, ale na rovině docela jiné: na rovině lidského vědomí a svědomí, na rovině existenciální“ [Havel 1990b: 74-75]. Podmínkou *sine qua non* takových změn ve společnosti, aby každý člověk mohl „žít v pravdě“, je přeměna jednotlivce, která se uskutečňuje v rovině existenciální, nikoli politické.

Východiskem z krize společnosti je existenciální revoluce, jejímž „nejvlastnějším prostorem však může být jediné lidská existence v nehlubším slova smyslu. Teprve odtud může přerůst v nějakou celkovou mravní – a nakonec ovšem i politickou – rekonstrukci společnosti [Havel 1990b: 126-127]. V. Havel sice uznává důležitost skupin a jednotlivců, „kteří se nikdy nevzdávají bezprostředně politické práce a kteří jsou kdykoli připraveni převzít i bezprostřední politickou odpovědnost“, zdůrazňuje však, že jestliže „ke koncipování alternativních politických modelů a programů a privátnímu zakládání politických stran má společnost tak lhostejný, ne-li přímo nedůvěřivý poměr“, pak je v tom i „kus zdravého společenského instinktu: jako by lidé cítili, že opravdu je už ‚všechno jinak‘ a že opravdu se musí také všechno jinak dělat.“ V posttotalitním systému je „skutečným polem potenciální politiky (...) trvalé a kruté napětí mezi komplexními nároky tohoto systému a intencemi života, totiž elementární potřebou žít alespoň do jisté míry v souladu sám se sebou...“ [Havel 1990b: 84, 85].

V. Havel chápe politiku nikoli jako nástroj společenských změn a řízení společnosti, k čemuž je ovšem třeba moci i politických programů a politických stran, nýbrž jako prostředek k prosazení pravdy, umožnění „života v pravdě“; v tom podle mého názoru spočívá charakteristický rys nepolitické politiky. Jeho cílem není klasická parlamentní demokracie, distancuje se také od tradičních masových politických stran, které jsou nositeli politiky, a navrhuje jejich nahrazení novými strukturami, které vznikají *ad hoc*, zdola jako výsledky „autentické společenské ‚samo-organizace‘“ [Havel 1990b: 130], jak ji představují právě disidentské skupiny a paralelní polis. V oblasti ekonomické Havel věřil „na *samosprávný princip*, který jediné asi může poskytovat to, o čem snili všichni teoretici socialismu, totiž skutečnou (tj. neformální) účast pracujících na hospodářském rozho-

dování, a pocit skutečné odpovědnosti za výsledky společné práce“ [Havel 1990b: 130-131]. Jeho ideálem je společnost, kterou nazval postdemokratická, jež by měla umožnit žít každému jedinci v souladu sám se sebou. Havlovy názory se blíží utopickým představám, které předpokládají, že k uskutečnění ideální společnosti není třeba politiky, nýbrž přeměna člověka.

Protože však lidé žijí v určitých společenských podmínkách, vzniká otázka, jak je V. Havel ve svých úvahách o existenciální revoluci respektoval a do jaké míry z nich vycházel. Sám upozornil na důsledky, které bude mít vzpoura zelináře⁵ jako pokusu o „život v pravdě“. Postih bude především existenční, bude zbaven místa vedoucího, naděje na cestu do Bulharska se rozplyne, další studium jeho dětí bude ohroženo. „Nadřazení ho budou šikanovat, spolupracovníci se mu budou divit“ [Havel 1990b: 72]. V. Havel tak postavil řadového občana před neřešitelné dilema: buď „žít v pravdě“ a být perzekvován, nebo „žít ve lži“, mít pokoj a podílet se na výhodách socialismu. Kolik asi lidí V. Havel ovlivnil, takže se rozhodli pro první variantu? Odpověď na tuto otázku dal další vývoj společnosti, ale nepřímou i on sám, když později v roce 1991 napsal: „Návrat svobody do prostředí *veskrze morálně rozloženého* (zvýraznil M. O.) vyvolal výbuch všech možných lidských špatností“ [Havel 1991: 94]. Příčinou pádu komunistického režimu nebyla existenciální revoluce; z nedávných výzkumů vyplývá, že významnější úlohu v tomto procesu sehrál jednak ten proud disentu, který se orientoval na politické prostředky, jednak aktivní vystoupení lidu, rozpad mocenského centra a mezinárodní situace. K odstranění totalitního systému vedla „politická“, nikoli „nepolitická“ politika. V. Havel byl však přesvědčen o opaku ještě v roce 1991: „Komunismus“, napsal, „byl poražen životem, myšlenkou, lidskou ctí“⁶ [Havel 1991: 98].

Moc bezmocných sehrála klíčovou úlohu v orientaci podstatné části disentu a rozhodujícím způsobem ovlivnila jeho přístup k totalitnímu systému. „Troufám si říci“, napsal v září 1989 P. Rezek, „že Havlův esej *Moc bezmocných* byl právě textem, a s ním i celá koncepce života v pravdě, který poskytl útěchu všem bezmocným, nebo jistě jejich většině. Tím byla ve své možné aktivitě politická, skutečná či potenciální, opozice vlastně ukolébána, protože přijala iluze o své skutečné moci. Výsledkem je dnešní bezmocnost bezmocných. Ona sugerovaná moc byla totiž jen mocí „nepolitickou“, ale tedy jen kvazimocí – nicméně zaručovala pocit nadřazenosti neboli přechínání nad těmi, kteří žijí ve lži. Potřebu nebýt stádním člověkem, narušit šed' jednotvárnosti nelze nikomu zazlívat, ale stěží lze souhlasit s tím, že by někdo takovým svým pokusem o uspokojení své potřeby ostatním poskytl náhražku politického života, že k tomu jednoduše dodá: „já nic, já intelektuál“. Aby Havel vyčníval, vypracoval myšlenku života v pravdě, a aby svou bezmoc povýšil, dal jí určení moci (...) Havlovy výklady poskytl útěchu potenciální opozici, že stačí protestovat, bouřit se ve jméno identity, autentičnosti, pravdivosti“ [Rezek 1991: 101-102, 103].

Analýza krize české společnosti, jak ji provedl V. Havel ve svých esejích se zabývala pouze jednou stránkou, tj. jedincem a existenciálními problémy. Proto i jeho odpověď byla jednostranná, neboť byla zaměřena na řešení pouze těchto otázek. Prostředky,

⁵) Na příkladu zelináře, který vyvěšuje do výkladu heslo „Proletáři všech zemí, spojte se“, vysvětluje V. Havel problém adaptace občanů, kteří se stávají nejen objektem, ale i subjektem ovládnutí.

⁶) P. Fidelius se ptá: „Nezdá se vám podivné, kde se vzala síla pravdy, svědomí a odpovědnosti v ovzduší „veskrze morálně rozloženém“? [Fidelius 1992].

jež navrhoval, hledal v oblasti mimo politiku a položil tak základy nepolitické politiky. Ve svých úvahách se také pokusil přímo definovat, co chápe pod pojmy politika a nepolitická politika. „Jsem příznivcem ‚antipolitické politiky‘“, napsal. „Totiž politiky nikoli jako technologie moci a manipulace s ní nebo jako kybernetického řízení lidí nebo jako umění účelovosti, praktik a intrik, ale politiky jako jednoho ze způsobů, jak hledat a dobývat v životě smysl; jak ho chránit a jak mu sloužit; politiky jako praktikované mravnosti; jako služby pravdě; jako bytostně lidské a lidskými měřítky se řídící starosti o bližní. Je to asi způsob v dnešním světě krajně nepraktický a velmi těžko aplikovatelný“, přiznává a dodává: „Přesto nevím o žádném jiném“ [Havel 1989a: 49]. Dále konstatoval: „Ano ‚antipolitická politika‘ je možná. Politika ‚zdola‘. Politika člověka nikoli aparátu. Politika rostoucí ze srdce, nikoli z teze“ [Havel 1989a: 51]. V roce 1991, tedy v době, kdy již byl prezidentem, použil znovu pojmu ‚nepolitická politika‘, kterou ztotožnil s ideou ‚života v pravdě‘ a s ideou ‚politiky podřízené svědomí“ [Havel 1991: 101].

V souvislosti s tímto problémem se zabýval i vztahem politiky a morálky. Tím, že chápe politiku jako praktikovanou mravnost, morálku vlastně povyšuje nad politiku. Morálka je však soubor norem a zásad, jimiž se v životě řídíme, zatímco politika je spojena s problémem moci, která je nutná k správě věcí veřejných. Politika může být mravná a nemravná, ale zůstává politikou. Havlův boj proti nemravné politice je však ve skutečnosti bojem proti politice jako takové. Politika se ztrácí a zůstává jen mravnost. Když V. Havel „vymezil politiku morálními a filozofickými kategoriemi a přejmenoval ji“, napsal I. Sviták, „aniž se setkal s jejím ústředním problémem, pak samozřejmě zmizela politika jako teorie a praxe moci a její morální substitut zaujal její místo“ [Sviták 1984: 121].⁷

Důsledkem Havlova pojetí politiky je také to, že nerozlišuje mezi individuálním a veřejným. Ve svých úvahách vychází z jednotlivce a kategorie, jako jsou autenticita, identita a pravda, vztahuje k jedinci, nikoli k společnosti jako celku. Východisko, které nabízí, odpovídá tedy jednotlivci, který chce ‚žít v pravdě‘, ale politika je věcí veřejnou a vztahuje se k obci, tedy k společnosti.

V období před listopadem 1989 se Havel ve svých úvahách vyrovnával s moderním státem a moderní politickou mocí, po revoluci přímo definoval, co chápe pod politikou: „Skutečná politika, politika vskutku hodná toho jména, a ostatně jediná politika, které jsem ochoten se věnovat, je prostě službou bližnímu. Službou obci. Službou i těm, kteří přijdou po nás. Její prapůvod je mravní, protože je to jen uskutečňovaná odpovědnost k celku a za celek“ [Havel 1991: 98]. V tomto pojetí mizí rozdíl mezi „politikem a dobrovolným charitativním pracovníkem“ [Fidelius 1992]. V. Havel vědomě rezignuje na roli reformátora či revolucionáře a zůstává mu jen role nabadatele [Vašíček 1990]. Téměř úzkostlivě se vyhýbá spojení politiky s mocí, ale „tím, že vytěšňuje otázku moci, míjí se nutně s pravou povahou svého předmětu“ [Fidelius 1992]. Otázka moci je základní otázkou politiky a důležitým předpokladem i pro službu obci; bez ní nelze realizovat představy ani vykonávat službu obci. „Kdo o moc opravdu nestojí“, napsal Fidelius, „ten nepatří do politiky, ale na kazatelnu“ [Fidelius 1992]. Příčinou Havlova negativního vztahu k moci je skutečnost, že redukuje politiku na pouhou technologii moci. K tomuto závěru dospěl především na základě analýzy totalitního systému, i když jej zobecňuje i na západní společnost [Havel 1989a: 39-43]. Na moci nevidí V. Havel nic pozitivního. „Ne-

⁷) Sviták v této stati podrobil kritice Havlovu úvahu *Politika a svědomí* [Havel 1989a]. Havel na ni reagoval v *Letním přemítání* [Havel 1991: 97-98].

přítomnost touhy po moci je mu dokonce známkou zvláštní způsobilosti k politice“ [Fidelius 1992]. Důsledkem toho, že se soustředil na problémy mravní, bylo přehlížení konkrétních společenských podmínek, v nichž lidé žili. Jeho program, podobně jako Konrádův, nebyl určen řadovým občanům, nýbrž intelektuálům, jichž se problémy, kterými se zabývali, bezprostředně dotýkaly.

Havlova koncepce politiky se promítla i do pojetí role disidenta, kterou chápal také nepoliticky. Disident podle jeho názoru „neoperuje totiž vůbec ve sféře faktické moci. Neusiluje o moc (...) Nejvlastnější východisko jeho ‚politického‘ působení je tedy v oblasti mravní a existenciální. Vše, co dělá, dělá vlastně v prvním plánu kvůli sobě: cosi se v něm prostě vzbouřilo a už není schopen ‚žít ve lži‘“ [Havel 1989b: 81]. Tím jsou ovšem jeho politický význam a úloha silně omezeny. Disidentem se totiž stává každý člověk, který se rozhodne ‚žít v pravdě‘ a jeho úkolem není boj proti konkrétní moci ani působení na lidi v tomto směru; tím se však vzdal své společenské úlohy.

Teoretické úvahy o existenciální revoluci a politice nabývaly velkého významu zvláště po nástupu M. Gorbačova, v době, kdy se i u nás boj o moc s představiteli komunistického režimu stával aktuální; na pořadu dne byla politická revoluce. Po roce 1987 začaly vznikat nezávislé organizace, které se přihlásily k politice jako nástroji boje proti normalizačnímu režimu. Pod tlakem událostí si i V. Havel uvědomil nedostatečnost mravního postoje. „Minula doba“, napsal, „kdy pouhý mravní postoj, pouhé držení pravdy navzdory zlému světu je tím jediným, co nějak substituuje, nahrazuje skutečnou politiku“ [Havel 1989e], která však na rozdíl od Polska byla u nás „zrušena jako konkrétní lidská činnost, ale rozlila se na to konto do obecného společenského okolí, takže nakonec zjišťuješ, že politikum je i rockový koncert, mše nebo výstava obrazů“ [Havel 1989e]. I když všechny tyto činy a události mohly mít a měly politické důsledky, nemohly nahradit politickou aktivitu a politické činy v boji s režimem. Charakterizoval sice, co vše bylo v období tzv. normalizace politikou, ale ani v této již kritické době ji nespojoval s problémem moci. Protože byl stále přesvědčen, že žádnou z krizí, ekonomickou, politickou či ekologickou, „nelze vyřešit jinak než překonáním této krize mravní, totiž překonáním oné ďábelské ideologie a lidské i občanské rezignace“ [Havel 1989f]; proto kladl důraz především na takové činy, jako jsou humanitární pomoc východoněmeckým uprchlíkům, sbírky na pomoc Arménii, či známky rodící se pospolitosti na různých shromážděních, které sice pomáhaly bezprostředně lidem, ale s politikou jako nástrojem společenských změn neměly mnoho společného. Ostatně ještě v září 1989 prohlásil, že nikdy nebyl „a ani dnes nechce být politikem, to jest mužem, jehož hlavní profesí je dělat politiku, bojovat o hlasy voličů, zastávat zájmy některé strany proti straně jiné (...) docela by mě bavilo být kingmakerem, ale nebavilo by mě být kingem“ [Havel 1989e].

Reflexe o nepolitické politice nabývala velkého významu v době akutní krize, kdy se boj o moc stal bezprostředním. Sám V. Havel po návratu z vězení zaznamenal změnu. Podle něj již vedení KSČ nebylo schopno situaci zvládnout, neboť „dnešní moc se opravdu ocitá na jakémsi rozcestí (...) je jakoby zahrnuta do kouta, neví přesně, co má dělat a počíná si trochu chaoticky, trochu hystericky: dělá kontroverzní věci“ [Havel 1989d]. Před disidentem stál úkol využít situace a použít všech prostředků k svržení normalizačního režimu. Jedním z nich byly i demonstrace; Havel však z obavy před možnou konfrontací nevyzval občany k účasti na demonstraci 21. srpna 1989; domníval se, že veřejnost by měla vykonávat tlak na vládu takovými prostředky, jako jsou petice, a disident by měl raději rozšířit v mnohatisícových exemplářích svůj návrh ústavy. Havlov vztah k problematice moci ovlivnil podle mého názoru i jednání mezi Občanským fórem a premiérem

federální vlády po 17. listopadu 1989. V první fázi, až do vytvoření vlády 15:5, netrvalo Občanské fórum na převzetí ani na podílu na výkonné moci; chtělo pouze na vládu rekonstruovanou Ladislavem Adamcem vykonávat nátlak ve směru demokratizace.

Nepolitická politika podle některých autorů, kteří se touto problematikou zabývali, ovlivnila i průběh transformace normalizačního režimu v demokratický systém; tento problém však již není předmětem našich úvah.

* * *

Nepolitická politika byla shodnou reakcí na krizi společnosti ve všech zemích střední Evropy v době, kdy intelektuálové byli představiteli opozice. Nebyli spjati s každodenním životem řadových občanů a vlivem tehdejších podmínek byli zahrnutí na okraj společnosti. Vývoj v Polsku a Maďarsku se ubíral odlišně od vývoje v Československu a tamní opozice přešla záhy k politickým metodám boje; jejím cílem byla nikoli obroda člověka, ale boj s komunistickým režimem o moc. Pro velkou část českého disentu byla nepolitická politika prostředkem řešení společenské krize, ovlivnila charakter boje o moc a následnou transformaci. Jedna z příčin spočívala v tom, že u nás nevzniklo masové lidové protikomunistické hnutí a intelektuálové nedokázali svými koncepcemi ovlivnit širší veřejnost; sami zůstali slabí, takže nemohli s režimem bojovat o moc. Hledali proto východisko jinde, tj. v existenciální revoluci, v mravní obrodě společnosti.

MILAN OTÁHAL vystudoval Filozofickou fakultu UK a od roku 1955 byl vědeckým pracovníkem v Historickém ústavu ČSAV v Praze, kde se zabýval dějinami první republiky. Jako vedoucí oddělení nejnovějších dějin byl hlavním redaktorem Přehledu československých dějin 1945-1948, jehož sazba byla po roce 1970 rozmetána. V roce 1970 byl propuštěn z politických důvodů a v období tzv. normalizace se podílel na vydávání samizdatových Historických studií. V únoru 1990 se vrátil do Historického ústavu a od vzniku Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV v Praze pracuje zde jako vědecký pracovník a věnuje se dějinám tzv. normalizace, disentu a sametové revoluce. O tomto tématu přednáší na Masarykově univerzitě v Brně. Naposledy publikoval knihu *Opozice, moc, společnost. Příspěvek k dějinám tzv. normalizace (ÚSD AV ČR a Maxdorf 1994)*.

Literatura

- Ash, Timothy Garton 1992. *Středoevropán volbou*. Praha: Institut pro středoevropskou politiku a kulturu.
- Čas Demokratické iniciativy 1987-1990 (sborník dokumentů). 1993. Praha: Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku.
- Dalos, Györge 1991. „Über die Entwicklung der Träume.“ In *Demokratischer Umbruch in Osteuropa*, hrsg. von Rainer Deppe, Helmut Dubiel und Ulrich Rödel. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Fidelius, Petr 1992. „Morálka a politika, pokušení a alibi.“ *Literární noviny* 3, č. 21.
- Havel, Václav 1985. *Dopisy Olze (červen 1979-září 1982)* (Praha 1983). Toronto: Sixty-Eight Publishers, Corp.
- Havel, Václav 1986. „Dálkový výslech. Rozhovor s Karlem Hvížd'alou.“ *Rozmluvy*.
- Havel, Václav 1989a. „Politika a svědomí“ (1984). Pp. 33-51 in *Do různých stran. Eseje a články z let 1983-1989*, uspořádal Vilém Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg: Čs. středisko nezávislé literatury.
- Havel, Václav 1989b. „Anatomic jedné zdrženlivosti“ (1985). Pp. 57-83 in *Do různých stran. Eseje a články z let 1983-1989*, uspořádal Vilém Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg: Čs. středisko nezávislé literatury.

- Havel, Václav 1989c. „Příběh a totalita“ (1987). Pp. 108-129 in *Do různých stran. Eseje a články z let 1983-1989*, uspořádal Vilém Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg: Čs. středisko nezávislé literatury.
- Havel, Václav 1989d. *Interview s Rádiem Svobodná Evropa 15.července 1989* (pisemný záznam). Praha: Archiv ÚSD AV ČR, sbírka RFE.
- Havel, Václav 1989e. „Rozhovor.“ *Sport I*, č. 3, říjen 1989 (samizdat).
- Havel, Václav 1989f. „Hodina mezi zkrachovancem a politikem.“ *Lidové noviny* 2, č. 10, říjen 1989 (samizdat).
- Havel, Václav 1990a. „Dopis Gustávu Husákovi“ (1975). Pp. 19-49 in *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969-1979*, uspořádali a k vydání připravili Vilém Prečan a Alexander Tomský. Praha: Rozmluvy.
- Havel, Václav 1990b. „Moc bezmocných“ (1979). Pp. 55-133 in *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969-1979*, Uspořádali Vilém Prečan a Alexander Tomský. Praha: Rozmluvy.
- Havel, Václav 1991. *Letní přemítání*. Praha: Odeon.
- Kantůrková, Eva 1994. *Památník*. Praha: Český spisovatel.
- Konrád, György 1979. *Antipolitik. Mitteleuropäische Meditationen*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Mandler, Emanuel 1993. *Ideologie osvobození a vznik nepolitické politiky* (rukopis).
- Mandler, Emanuel 1994. *Naše svoboda – osvobození a vznik nepolitické politiky* (rukopis).
- Mandler, Emanuel 1995a. *Naše svoboda – osvobození a Havlova doktrína Charty 77* (rukopis).
- Mandler, Emanuel 1995b. „Intelektuálové na cestě k nepolitické politice.“ *Soudobé dějiny* 2: 65-92.
- Michnik, Adam 1986. *Letters from Prison and other Essays*. Berkeley: University of California Press.
- O divadle II*. 1987. (samizdatový sborník).
- Proměny pražského jara. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti 1968-1969*. 1993. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Rezek, Petr 1991. *Filozofie a politika kýče*. Praha: Institut pro Středoevropskou kulturu a politiku, OIKOYMENH.
- Simmons, Michael 1993. „V. Havel by britské volby nevyhrál“ (rozhovor). *Lidové noviny* 28. dubna 1993.
- Stokes, Gale 1993. *The Walls came tumbling down. The Collaps of Communism in Eastern Europe*. New York: Oxford University Press.
- Sviták, Ivan 1984. „Devátá vlna.“ Pp. 109-122 in *Nesnesitelné břemeno dějin. Novosvětská symfonie*. Praha: Orbis.
- Šimečka, Milan 1979. *Obnovení pořádku. Příspěvek k typologii reálného socialismu*. Köln: Index.
- Tismaneanu, Vladimir 1987. *The Crisis of Marxism. The Poverty of Utopia*. London and New York: Routledge.
- Tucker, Aviezer 1997. *Fenomenologie a politika. Od J. Patočky k V. Havlovi*. Olomouc: Votobia.
- Turek, Otakar 1995. *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Vašíček, Zdeněk 1990. „Úskalí nepolitické politiky.“ *Nová Přítomnost*, č. 8.